

Оновлення та трансформація соціальної історії в Німеччині після Другої світової війни *

Йозеф Мозер (Базель)

Німецька традиція соціальної та економічної історії в межах “історизму” та у формі піддисципліни історичної науки зазнала з 1950-х років значного розширення і трансформації. Частково, проте не повністю, її зачепили теоретичні та методичні імпульси “історичної соціальної науки” (“*Historische Sozialwissenschaft*”). Про піднесення цієї піддисципліни у ФРН та в інших країнах свідчить як створення нових кафедр, так і заснування багатьох часописів, особливо починаючи з шістдесятих років. “Соціальна та економічна історія” як предметна сфера характеризується плюралізмом методів — від індивідуалізуючої біографії до кліометрики — та надзвичайно широким тематичним спектром. Проте характерними для неї є всеохоплюючі зміни.

Паралельно із загальною зростаючою увагою до “нової історії” періоду Французької революції та її передумов, новітня історія з розширеною “соціальною та економічною історією” також набагато сильніше, ніж раніше, концентрується на проблемах індустріалізації з XVIII ст. Можна говорити про “парадигму індустріалізації” соціальної історії. Деяким чином вона продовжила тим самим роботу “Історичної школи національної економії”, чий турботи щодо історично орієнтованого аналізу сучасності у позбавлених історичної основи економічних науках втратили зв’язок з певною територією. Вирішальним, однак, був досвід криз індустріального капіталізму починаючи з Першої світової війни, та потужної хвилі економічного піднесення з 1950-х років. Вони загострили історичний погляд на багатошарові контексти та протиріччя між економікою, суспільством і політикою.

Віднині ставилися питання про чинники довготривалого економічного зростання та кон’юктурних циклів, тобто про фактичний економічний процес — на відміну від конституційної та інтелектуально-історичної традиції

* Уривок статті: *Josef Mooser. Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historische Sozialwissenschaft, Gesellschaftsgeschichte* // Goertz, Hans-Jürgen (Hrsg.) *Geschichte. Ein Grundkurs*. Hamburg: Rowohlt’s enzyklopädie, 1998. S. 522-538. Друкується з дозволу видавництва. — Прим. ред.

економічної історії, в рамках якої мало дізналися про практику та результати економічної діяльності. Ціни та заробітна платня, а не лише тільки літературні описи, створюють тепер підґрунтя для дослідження колективно типових обставин життя груп та верств суспільства. Дослідження умов і форм життя — праця та прибуток, помешкання та сім'я, соціальна мобільність та інше — розширили “соціальне” крило в “соціальній та економічній історії”. Нижчі верстви, насамперед робітники та службовці, при цьому становлять особливий інтерес, бо з їхніми соціальними умовами життя та шансами тісно пов’язані питання легітимізації капіталістичної індустріалізації та буржуазного суспільства. “Соціальна історія” часом ставала навіть, в поєднанні з “робітничим питанням” у ХІХ ст., синонімом робітничої історії. Ця, безперечно необхідна та плідна концентрація, надзвичайно розширила історичне знання про “індустріальний світ”, його базові структури і центральні конфлікти та, не в останню чергу, зробила свій внесок у подолання ідеалістичного презирства до “мас”. В економічно-історичній ретроспективі стають виразнішими й недоліки дослідження аграрної та ремісничої історії, що складала важливі напрями діяльності “Історичної школи національної економії”. Парадигма індустріалізації містила в собі і можливість сфокусувати увагу на відносних переможцях; відносні переможені, історично зниклі найстаріші соціальні класи — аристократія та селянство — зацікавляють, очевидно, знову лише майбутніх істориків.

Кожний здобуток знань ґрунтувався також на розширенні джерельної бази. Поряд з письмовими джерелами матеріалом для істориків стало число та, нарешті, разом із зображенням гідність джерела здобуло також вимовлене слово (*oral history*). З новими технічними допоміжними засобами віднині більше, ніж раніше, користувалися багатим та інформативним надбанням офіційної і приватної передачі статистичних джерел з багатьох аспектів економічного, соціального та політичного життя. Історики прийшли до усвідомлення корисності спочатку, повною мірою, самим створювати свої джерела шляхом систематичної, квантифікативної обробки серійних та стандартизованих записів із державних, церковних і приватних адміністрацій — реєстрів актів громадського стану, списків населення, податків, індивідуальних господарств, нотаріальних документів, кадрових реєстрів підприємств тощо — подібно до соціально-історичного мікроскопа. Методичний порядок і об’єднання цих масованих інформацій давав змогу зазирнути в тонкі структури раніше анонімних відносин і процесів суспільного ладу та людської поведінки, що до цього було неможливим. В історії населення та сім’ї це призвело до ліквідації стереотипів історичного знання, наприклад, стосовно великої родини доіндустріальних часів, яка ніби була заміщена сучасною малою сім’єю.

Незважаючи на розчарування, що іноді слідувало за ейфорійними надіями на квантифікацію як ідеальний шлях ‘нової історичної науки’, історична статистика залишалася базовим і незамінним пізнавальним інструментом для

масованих релевантних обставин, умов і наслідків людської діяльності. Саме за допомогою вдосконалених методів — наприклад, сімейної реконструкції та поєднання даних між собою — вона пропонувала можливості деанонімізувати життя *Багатбох* і зробити видимою *Індивідуальність* тих, які не залишили в історії жодних інших слідів. Давня та сучасна критика ‘безособової’ чисельності (*‘unpersönlichen’ Zahl*) чи ‘соціальної історії без людей’ недооцінює ці шанси.

Розширення і трансформація соціальної та економічної історії з 1950—1960-х років були пов’язані з гострими суперечками щодо методичних і теоретичних засад як цієї піддисципліни, так і історичної науки взагалі. Подекуди це нагадувало контрверзи між істориками-фахівцями та спеціалістами в галузі історичної національної економії на рубежі XIX—XX ст., звісно, тепер загострених у зв’язку з історичними обставинами (нацистське минуле, рух протесту) та ґрунтовною рефлексією, що ставила під сумнів зросту ідентичність фаху. При цьому не в останню чергу йшлося про взаємозв’язок між економікою суспільством, тобто про проблему, яку в традиційній соціальній та економічній історії або ж просто замовчували, або ж відхиляли як марксистську, а отже — ідеологічну.

В центрі цієї ґрунтовної рефлексії знаходилася програматика (*Programmatik*) та практика “Історичної соціальної науки”, хоча вона не співпадала із загальним спектром теоретичних дебатів, а навіть навпаки, ці дебати не обмежувалися проблемами соціальної та економічної історії. Ефективний вислів про “теоретичну нужденність історичної науки” (Koselleck, 1972) пасував до історичної науки взагалі та соціальної й економічної історії зокрема. “Історична соціальна наука” сприйняла таку подвійну постановку проблеми з метою зорієнтувати історичну науку на нову “парадигму”. Це поняття, запозичене із загальної теорії науки Томаса Куна [*Thomas Kuhn*],* сигналізувало у Федеративній Республіці Німеччині про вимогу змін, висунуту з подібними намірами й у Англії та США під гаслом “нова соціальна/економічна історія” (“*new social/economic history*”), у Франції ще раніше під прапором “нова історія” (“*nouvelle histoire*”).

* Йдеться про концепцію американського філософа та історика науки Томаса Куна, викладену ним в його знаменитій праці “Структура наукових революцій”, яка витримала декілька видань англійською мовою та два російською (Кун Т. Структура научных революций. М.: Прогресс, 1975 і 1978). Поняття “парадигма” займає центральне місце в його праці. Воно є складним і неоднозначним поняттям, однак, якщо виділити його специфічні та стійкі елементи, то воно означає — поділяємий “науковим співтовариством” приклад якої-небудь задачі та її розв’язання; парадигми — це зразки, за якими діють вчені в період між науковими революціями, в періоди “нормальної науки” (див.: *Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада: Учебная хрестоматия*. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательская корпорация “Логос”, 1996. С. 37-38). — Прим. ред.

Поняття “Історична соціальна наука” позначало в 1970-х роках уявлення про самих себе певної групи серед молодшої генерації істориків, згрупованих навколо часопису “Історія та суспільство. Часопис історичної соціальної науки” (*“Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft”*), що видавався з 1975 р. Його, зокрема, починаючи з 1960-х років поступово організовував Ганс-Ульріх Велер [*Hans-Ulrich Wehler*]. Відмінність у інших акцентах у рамках теоретичних дебатів — понятійна історія, науковий характер, об’єктивність і наративність історії — визначала не стільки теоретичну орієнтацію як таку, скільки конститутивний намір поєднання теорії, постановки питання та методи з царини соціології, політології і економіки з працею в галузі історичної науки. Нагальний предмет історії не повинен був більше формуватися подією та дією індивідуумів, а надіндивідуальними структурами в економіці, суспільстві та політиці, довготерміновими процесами та колективним типовим соціальним станом груп, верств і класів. Структури та колективи усвідомлювалися як формуючі суспільство і, з огляду на теорію дій, як визначальні чинники дій у суспільстві. Для того щоб їх відкрити та пояснити, необхідним було розширення історичного методу, оскільки індивідуалізуюче герменевтичне розуміння залишалося сліпим щодо них. Крім того, сподівалися знову та заново обґрунтувати орієнтаційну функцію історії в сенсі саморозуміння сучасного суспільства після того, як в 1950—1960-х роках часто лунали нарікання про “втрату історії” (*“Verlust der Geschichte”*).

У претензії з боку “Історичної соціальної науки” до всеохоплюючого оновлення історичної науки в її предметах, методах і функціях знаходить відгук ‘влада обставин’ (*‘Macht der Verhältnisse’*) над індивідуумами, як вони зробили політичні та соціальні катастрофи ХХ ст. доступними для пізнання. Таким чином, прорив “Історичної соціальної науки” виявився частково і в таких окремих вимірах як “суспільство” у якості предмета історичної науки та міждисциплінарності, і у вузькій лінії традиції поряд з головним руслом політичної історії з нішею для “соціальної та економічної історії”.

Крім таких окремих видатних фігур як Карл Лампрехт [*Karl Lamprecht*], Отто Хінтце [*Otto Hintze*] і, насамперед Макс Вебер, до цієї традиції належить молодша “Історична школа національної економії”, для саморозуміння якої Вернер Зомбарт [*Werner Sombart*] ще в 1916 р. використав, хоча й стосовно національної економії, термін “Історична соціальна наука” (Sombart, Bd. I/1, 21). Міждисциплінарна відкритість до географії, психології і лінгвістики відзначала пізніше історію земель та історичне дослідження “культурного простору” з 1900 р., у той час як “народна історія” 1920—1930-х років пережила суттєві імпульси з боку насиченої історією соціології Ганса Фрейєрса [*Hans Freyers*].

Проте, ці методичні інновації були більшою або меншою мірою просякнуті антиліберальним, націоналістичним, народницьким, “консервативно-револю-

ційним” і націонал-соціалістичним ідейним змістом. Все ж такі привабливі для молодих інтелектуалів підходи, які ставали більш вагомими в 1920-х роках, являли собою досить помітну критику традиційної політичної та інтелектуальної історії (щодо “народної історії” див.: Oberkrome, 1933; Schüttler, 1997). Вона випливала з досвіду епохи та війни, починаючи з Першої світової війни, та мала, до речі, аналогічний еквівалент в особі дещо натхненної марксизмом економічно-історичної переорієнтації молодих ліберальних істориків. Звісно, ті “праві” ідеологічні прив’язки до місця, очевидно часто (але не завжди, насамперед не в медієвістиці) призводили до баналізації та обмеженого використання нового методичного потенціалу. Таке враження складається у порівнянні з інтелектуальною допитливістю та свіжістю школи “Анналів”, яка виникала саме в той період у Франції навколо Люс’єна Февра [Lucien Febvre] та Марка Блока [Marc Bloch] і до чийх методичних нововведень паралелями були безперечно зазначені вище німецькі підходи. Ця група французьких істориків, згуртована навколо одноіменного часопису і була в ХХ ст., мабуть, найзначнішою, безпрецедентним чином інтелектуально стимулюючою і продуктивною, була прийнята в Німеччині, незважаючи на всю схожість, лише починаючи з 1970-х років; політичні обставини, націоналістичні колізії та теоретична упередженість німецької історіографії довгий час блокували цей процес. Навіть представники “Історичної соціальної науки”, свідомо прагнучи міжнародної відкритості, спочатку більше дивилися в бік англосаксонського світу, ніж Франції, хоча програма та постулати школи “Анналів” могли б дати багато точок зіткнення. Відмежування від успадкованої політичної подієвої історії, орієнтація історіографії на релевантні щодо сучасності постановки проблем, методична відкритість соціальних наук і реконструкція структурних контекстів, якщо говорити більш загально, інтерес до теорії історії та теорії історичних періодів (Koselleck, 1979) як рефлексія про умови та межі історії, визначають схожість між цими обома напрямками (про “Анналі” див. нещодавню працю: Middell/Sammler, 1994).

Із зрозумілих причин багато тих підходів “народної історії” було дискредитовано після 1945 р. Проте слід констатувати, що соціологія Фрейєрса функціонувала й далі. Насамперед, це пов’язано з Карлом Янтке [Carl Jantke] та Вернером Конце [Werner Conze], які при заснуванні “Робочої групи сучасної соціальної історії” (*Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte*) в 1957 р. вважали себе “спадкоємцями” міждисциплінарної, “лише слабо розвиненої традиції історично зорієнтованих соціальних наук чи соціологічно збагаченої історичної науки в Німеччині” (Conze, 1979, 23) і продовжили міждисциплінарну співпрацю в “Робочій групі”, до якої на початку сімдесятих років були кооптовані представники “Історичної соціальної науки”. Показово, що це політичне та моральне очищення відносин між традицією та інновацією мали триваліший вплив на оновлення історичної науки, ніж поширені безпосередньо у повоєнні роки патетичні прокламації політично-світоглядної “ревізії образу історії”.

Все ж, пов’язану з “народною історією” методично-історичну лінію тра-

диції, не можна переоцінювати. Для більшості німецьких істориків нового часу, включаючи період шістдесятих років, вона становила маргінальний феномен і зробила лише незначний внесок у розуміння науково-історичного значення та функції “Історичної соціальної науки” й гострих контроверз навколо неї. Вихідну точку групи істориків “Історичної соціальної науки” утворювала не традиція, а саме політична та наукова критика традиції, при чому в центрі уваги перебувало “німецьке питання”, тобто питання про причини та наслідки націонал-соціалізму. Йшлося про ефективність і функцію історичної науки для самокритичного зображення й пояснення проблем чільних новітньої німецької історії та про історичне, політичне й морально самоусвідомлення Федеративної Республіки Німеччини. Питання ставилося як стосовно причин перешкод, так і про шанси майбутньої ліберальної демократії в Німеччині. Критичний соціал-лібералізм обґрунтовував “політичну педагогіку” та (мовою 60-х років) “емансипаційну функцію” історичної науки. Цьому служило також — безперечно як контраст до “правих” імплікацій методично-історичної лінії традиції “народної історії” — утвердження традицій ліберальних і лівих аутсайдерів історичної науки, які після 1933 р. здебільшого були змушені емігрувати. Такі емігранти як Ганс Розенберг [*Hans Rosenberg*], Ернст Френкель [*Ernst Fraenkel*], Ріхард Льовенталь [*Richard Lywenthal*] і багато інших, котрі відчували “німецьке питання” на власній шкірі та переклали цей досвід у форму наукової постановки питання, стали після 1945 р. важливими посередниками та вчителями. Пережите ними створювало в західних країнах нормативний початок координат ліберальної демократії та робило його переконливим й для життєвого світу.

Норма ліберальної демократії була виражена в концепті “Історичної соціальної науки” не лише у якості політичної конституції, а й одночасно ідеєю суспільства повноправних громадян, в якому закладені більші шанси для раціональної орієнтації та регулювання суспільних проблем. Вона спрямовувала істориків настільки ж ефективно, як і спірна критична інтерпретація новітньої німецької історії, що оберталася навколо ключового образу “особливий німецький шлях” (*Sonderweg*). Цей інтерпретаційний зразок розширив дослідницькі перспективи після викривальних і шокуючих висновків засобів політичної історіографії про політику воєнних цілей кайзерівської Німеччини та про націонал-соціалізм. Слід згадати, також, що і в ґрунтовних працях Фріца Фішера [*Fritz Fischer*], Карла-Дітера Брахера [*Karl-Dietrich Bracher*] та Мартіна Бросцата [*Martin Broszat*] в 1950—1960-х роках вже містилися соціально-історичні перспективи. Теза про “особливий шлях” розвивалася в цьому контексті швидше експериментально в межах типового для генерацій навчального процесу, причому спиралися на старіших критиків німецької ситуації (Карл Маркс, Фрідріх Енгельс і Макс Вебер). При цьому важливу роль відігравали критичний розгляд марксизму і вивчення сучасних соціальних наук англосаксонського походження. Основоположними для ідентифікації та

пояснення проблем стали соціологічні теорії модернізації. Взірцем і дороговказом для тодішнього зближення соціології з історичною наукою стало дослідження соціолога Ральфа Дарендорфа [*Ralf Darendorf*] “Суспільство та демократія в Німеччині” з ХІХ ст. (вперше в 1965 р.).

В історичних дослідженнях насамперед намагалися визначити довготермінові економічні, соціальні та внутрішньополітичні передумови того факту, що Німеччина на противагу Західній Європі та Північній Америці була єдиною високоіндустріальною країною з республіканською конституцією, яка під час світової економічної кризи втекла в унікальну руйнівну диктатуру. Не намагаючись бодай натяком реферувати в цілому дуже складні тези, кожна з яких має свої відмінності, слід констатувати наступне: інтерпретація “особливого шляху” розглядала капіталістичну індустріалізацію як епохальну подію, економічні та соціальні наслідки якої стали фундаментальним викликом для політики. За наявності ліберальної парламентсько-демократичної конституції — таким є нормативне та модернізаційно-теоретичне припущення — цей виклик міг бути подоланий із значно меншими тяжкими наслідками, ніж це було в державі Пруссія-Німеччина, де правління здійснювалося на недемократичних засадах. Більше того, кайзерівська Німеччина відзначалася невідповідністю між рівнем індустріалізації та демократизації. Після “поразка революції 1848—1849 рр.” політична система характеризувалася агресивною обороною доіндустріальних пануючих еліт від нових сил. В “запізнілій” національній державі 1870 р. їм вдалося зберегти свій пріоритет і утримати за собою гегемонію над буржуазією, яка у ході швидкої індустріалізації хоча й зміцніла економічно, але в політичному та соціокультурному плані залишалася “слабкою”. Це було інтегровано в панівний картель “жита та заліза” (*“Rogen und Eisen”*), який виявився ефективним бюрократично, але блокував ліберальні реформи, виокремлював опозицію як “ворогів імперії” та підтримував фатальну неліберальну, націоналістично-імперіалістичну політичну культуру, що містила чільні орієнтири для дій, спрямованих на те, щоб Веймарська республіка й надалі залишалася без (буржуазних) республіканців та під тиском кризи все привабливішими в суспільстві ставали б правий радикалізм і націонал-соціалізм.

Це була похмура й водночас очищаюча інтерпретація німецької історії, суть якої полягала в тому, що саме внаслідок спричиненою власною провинною катастрофи націонал-соціалізму та його поразки “особливий шлях” певним чином був випрямлений. Як історія очищення вона, поряд з екзистенціальним досвідом, мабуть інспірувалася великими надіями на суспільство, здатне себе модернізувати та раціонально самоуправлятися. Ці надії в шістдесятих роках були набагато сильнішими, ніж пізніше. Тим часом у ході нормальних досліджень інтерпретація “особливого шляху” значною мірою була поставлена під сумнів методичною вимогою інтернаціонального порівняння суспільств або історичних проблемних ситуацій. Про неї слід згадати не тільки в

зв'язку з історіографічними результатами та нормативним імпульсом для “Історичної соціальної науки”; з її предметними висновками також поєднувалися як (ідеологічна) критика “традиційної” історичної науки, так і вимоги щодо методичного та теоретичного розширення історії за допомогою соціальних наук.

Полемічне гасло про “примат внутрішньої політики” (Kehr/Wehler, 1965) охоплювало і сферу досліджень, а й відхід від історіографічної традиції під “приматом зовнішньої політики”. Реконструкція та пояснення державної політики в контексті внутрішньої обстановки, як від соціально-економічних структур і кон'юктур, так і від інтересів, типових для груп, орієнтувалася на “історичну науку по той бік історизму” (Mommesen, 1972). Проте надто багатопланове поняття “історизму”, з тісно переплетеними між собою філософією історії та теорією історичного методу, використовувалося при цьому здебільшого у вузькому значенні. Насамперед, з посиланням на малонімецьку культуропротестантську історіографію з часів Л. Ранке, “історизм” розуміли як історіографію “великої політики” під ідеалом національної держави, котра свій предмет про дії та думки “великих мужів” опановувала герменевтично, підносячи державу на рівень найвищої цінності в історії. Ідеалістичне державницьке благочестя “історизму” з точки зору критики ідеології усвідомлювали як культурний вимір “особливого шляху”.

Поряд з цією історіографічною критикою традиції “Історична соціальна наука” піклувалася про методичну відкритість і розширене теоретичне обґрунтування історичної науки. У порівнянні з ідеалістичною та індивідуалізуючою антропологією і теорією діяльності “історизму” певним чином реалістично підкреслювались надіндивідуальні структури та процеси як передумови для людської діяльності та страждань. Для того, щоб перевести цей імпульс у чітку постановку питання, опанувати предметні сфери, зв'язати їх між собою та, можливо, пояснити, служила рецепція соціально-економічних теорій чи, швидше, лише окремих понять, моделей та інтерпретаментів соціології, політології і економічних наук. У відповідності з нагальним інтересом до проблем і наслідків індустріалізації для політики випробовувалися моделі, базовані на теорії зростання та кон'юктури для періодизації політичної історії (наприклад, “Великої депресії” та імперії Бісмарка), соціологічні інтерпретаменти політичного панування (наприклад, “соціал-імперіалізму”) чи контексту між економікою, суспільством і процесами прийняття політичних рішень (наприклад, “організованого капіталізму”). В “Історичній соціальній науці” поряд з інтерпретацією “особливого шляху” з методичної точки зору спочатку проявлялася дуже сильна орієнтація на політичну історію. Тому її типізували й як “політичну соціальну історію”. Цей контекст пізніше послабшав (не ліквідований остаточно) у тематичному розгортанні досліджень та докладному аналізі соціальної нерівності. Теорії соціального розшарування й утворення класів при цьому набули особливого значення з

огляду на промисловий робітничий клас.

Всупереч деяким побоюванням щодо самоліквідації історичної науки шляхом заміни її “Історичною соціальною наукою” застосування теорії рухалося в межах класичних методичних рамок історії. Теоретичне дослідження також підпорядковується “праву вето джерел” (Koselleck, 1979, 206) і критиці джерел. Теорії служать розширенню та уточненню історичного поля зору та мають в їхньому ідеальнотиповому застосуванні евристичну, інструментальну, конструктивну функцію. Теорія, в додаток до наведених дослідницько-прагматичних результатів, може сприяти самоусвідомленню істориків та прозорості критеріїв їхніх висновків, а тим самим і інтерсуб’єктивній можливості перевірки попередніх викладів. Як момент просвітницької функції науки історії це вказує одночасно на межі знань істориків, які можна легко випустити з уваги через притаманний “історизму” принцип розуміння (*Verstehensprinzip*). На противагу цьому принципу, кортий прагматично і зрештою інтуїтивно використали як “мистецтво”, “Історична соціальна наука” репрезентує ще один фрагмент науковості історіографії — і це часто за рахунок її наочності та самозрозумілої спорідненості між наукою та публікою, яка стимулювала історичну науку в рамках повсякденного життя, принаймі, освічених верств суспільства (стосовно “Історичної соціальної науки” див. також Iggers 1978, 97—156).

Концепцію “Історичної соціальної науки” можна розуміти і як методологію історично-наукових досліджень, чий виклад спрямований на “суспільну історію”. За передумови пов’язаного з теорією діяльності значення структур і процесів “суспільство” утворює формативне ядро історичного викладу. Виходячи з цього, воно прагне синтетизуючого викладу та тлумачення контекстів між економікою, специфічними для груп соціальними станами, політичною владою та культурою. З претензією на синтез вона віддаляється якнайдалі від соціально-історичної “секторної науки” (“*Sektorwissenschaft*”) та наближається до “цілісної історії” (“*Gesamtgeschichte*”). Пов’язані з цілісним суспільством теорії про його контекст та історичну зміну є для них такою ж мірою центральними, як і попередні. Ця концепція, найбільш всеохоплююче випробувана Гансом-Ульрихом Велером, відповідає й традиції програмних імпульсів Отто Бруннера та Вернера Конце (а також *histoire totale* школи “Анналів” у Франції). Під безперечно багатозначним поняттям “структурної історії” вони висували й вимоги щодо соціальної та економічної історії, що інтегрує політику та культуру, бо “суспільство” неможливо ізолювати як окрему ділянку.

Ця науково-історична безперервність свідчить про глибоко вкорінений виклик розширенню і трансформації історичної науки в ХХ ст. та про все ще відкриті проблеми. “Суспільна історія” є регулятивною ідеєю, а не патентованим рецептом. Історично-емпіричне дослідження знову і знову робить

сумнівними теоретичні припущення, наприклад, з боку історичного матеріалізму чи теорій модернізації стосовно того, що утворює “суспільство”. Суспільна історія таким чином залежить як від історії культури, так і від політичної історії, бо процеси утворення суспільства завжди позначаються культурними та політичними процесами.

Цей абрис з точки зору історії історіографії про тенденції та варіанти соціальної історії в Німеччині міг би залишитися неповним без короткого погляду на історичну науку в НДР. Сповнений напруги основний приклад розмежування, переплетення та взаємодії в стосунках між обома державами торкався й історіографії. Критичний розгляд марксистської традиції та державно офіційного і догматизованого марксизму-ленінізму часто створював відкритий чи замовчуваний, але, безумовно, продуктивний виклик західнонімецькій соціальній історії. В цілому, безперечно, марксистсько-ленінська історіографія в методичному плані залишалася набагато сильніше пов’язаною з політичною історією, ніж це могло б бути, зважаючи на передумови історичного матеріалізму. Ефективні підходи, наприклад, до по-справжньому марксистської історії робітничого класу, залишалися тривалий час ізольованими, тоді як значна аграрна історіографія в НДР із зміненою термінологією рухалася швидше в руслі “Історичної школи національної економії”. Пізній розвиток соціальної історії в НДР визначався, зрештою, більше західними (не тільки західнонімецькими) імпульсами, ніж доморослим марксизмом-ленінізмом (див. також Iggers 1978, 157-218).

Переклад з німецької Олега Блащука

Цитована та рекомендована література:

- BELOW, GEORG V. Art. Bürger, Bürgertum // Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Hg. von Johannes Conrad. 3. Aufl. Bd. 3. Jena 1909. S. 324-331.
- BLACKBOURN, DAVID/ELEY, GEOFF. The Peculiarities of German History. Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany. Oxford 1984.
- BOELCKE, WILLI A. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Einführung, Bibliographie, Methoden, Problemfelder. Darmstadt 1987.
- BRUNNER, OTTO. Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte. 2. Aufl. Göttingen 1968.
- CONZE, WERNER. Strukturgeschichte des technisch-industriellen Zeitalters als Aufgabe für Forschung und Unterricht. Köln 1957.
- CONZE, WERNER. Die Gründung des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte // Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik 24(1979). S. 23-32.
- DAHRENDORT, RALF. Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München 1965.
- DANIEL, UTE. “Kultur” und “Gesellschaft”. Überlegungen zum Gegenstandsbereich der Sozialgeschichte // Geschichte und Gesellschaft (GG) 19 (1993). S. 69-99.
- ERBE, MICHAEL. Zur neueren französischen Sozialgeschichtsforschung. Die Gruppe um die “Annales” (Erträge der Forschung). Darmstadt 1979.
- FABER, KARL-GEORG. Geschichtslandschaft — Region historique — Section in History. Ein

- Betrag zur vergleichenden Wissenschaftsgeschichte // *Saeculum* 30 (1979). S. 4-21.
- FISCHER, WOLFRAM. Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung. Aufsätze — Studien — Vorträge. Göttingen 1972.
- HAAS, STEFAN. Historische Kulturforschung in Deutschland 1880-1930. Geschichtswissenschaft zwischen Synthese und Pluralität. Köln 1994.
- HARDTWIG, WOLFGANG/WEHLER, HANS-ULRICH (Hg.) Kulturgeschichte Heute (GG Sonderheft 16). Göttingen 1996.
- HAUPT, HEINZ-GERHARD/KOCKA, JÜRGEN (Hg.) Geschichte und Vergleich, Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung. Frankfurt/M. 1996.
- HINTZE, OTTO. Soziologie und Geschichte. Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte. Hg. und eingeleitet von Gerhard Oestreich. 2. Aufl. Göttingen 1964.
- IGGERS, GEORG G. Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft. Ein internationaler Vergleich. München 1978.
- KEHR, ECKART. Der Primat der Innenpolitik. Gesammelte Aufsätze zur preußisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert. Hg. und eingeleitet von Hans-Ulrich Wehler. Berlin 1965.
- KELLENBENZ, HERMANN. Wirtschaftsgeschichte (I) // Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, Bd. 12. Göttingen 1965, S. 124-141.
- KOCKA, JÜRGEN. Sozialgeschichte. Begriff — Entwicklung — Probleme. 2. Aufl. Göttingen 1986.
- KOCKA, JÜRGEN (Hg.) Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung. Darmstadt 1988.
- KOCKA, JÜRGEN (Hg.) Max Weber, der Historiker. Göttingen 1986.
- KOCKA, JÜRGEN (Hg.) Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert. Göttingen 1987.
- KOSELLECK, REINHART. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt/M. 1979.
- LUDZ, PETER C. (Hg.) Soziologie und Sozialgeschichte. Aspekte und Probleme (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 16). Opladen 1973.
- LYDTKE, ALF (Hg.) Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen. Frankfurt/M. 1989.
- MERGEL, THOMAS/WELSKOPP, THOMAS (Hg.) Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte. München 1997.
- MIDDELL, MATTHIAS / SAMMLER, STEFFEN (Hg.) Alles Gewordene hat Geschichte. Die Schule der ANNALES in ihren Texten 1929-1992. Mit einem Essay von Peter Schattier. Leipzig 1994.
- MOMMSEN, WOLFGANG J. Die Geschichtswissenschaft jenseits des Historismus. Düsseldorf 1972.
- NAU, HEINO H. Von der historischen Nationalökonomie zur Wirtschaftswissenschaft, Neuere Literatur zur Geschichte der deutschsprachigen Ökonomie 1871 bis 1914 // *Neue Politische Literatur* 42 (1997). S. 70-99.
- OBERKROME, WILLI. Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918—1945. Göttingen 1993.
- OESTREICH, GERHARD. Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland // *Historische Zeitschrift* 208 (1969). S. 320-363.
- ROSENBERG, HANS. Probleme der deutschen Sozialgeschichte. Frankfurt/M. 1969.
- SCHIEDER, WOLFGANG/SELLIN, VOLKER (Hg.) Sozialgeschichte in Deutschland. Entwick-

- lungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang (Gedächtnisschrift für Werner Conze). 4 Bde. Göttingen 1986/87.
- SCHMOLLER, GUSTAV V. Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. 2 Bde. Leipzig 1904.
- SCHNAPPELDER, KAREN. Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus. Frankfurt/M. 1992.
- SCHÜTTLER, PETER (Hg.) Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918—1945. Frankfurt/M. 1997.
- SCHULZE, WINFRIED. Soziologie und Geschichtswissenschaft. Einführung in die Probleme der Kooperation beider Wissenschaften. München 1974.
- SCHULZE, WINFRIED. Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945. München 1989.
- SCHULZE, WINFRIED (Hg.) Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Eine Diskussion. Göttingen 1994.
- SIMON, CHRISTIAN. Historiographie. Eine Einführung. Stuttgart 1996.
- SOMBART, WERNER. Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. 2 Bde. 4. Aufl., (1. Aufl. 1916). München 1921.
- WALTER, ROLF. Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Paderborn 1994.
- WEHLER, HANS-ULRICH. Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung. Studien zu Aufgaben und Traditionen deutscher Geschichtswissenschaft. Göttingen 1980.
- WEHLER, HANS-ULRICH. Deutsche Gesellschaftsgeschichte. 3 Bde. (Bd. 1: 1700—1815, Bd. 2: 1815—1845/49, Bd. 3: 1849—1914). München 1987—1995.
- WEHLER, HANS-ULRICH (Hg.) Moderne deutsche Sozialgeschichte. Köln 1966.
- ZORN, WOLFGANG. Einführung in die Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Probleme und Methoden. München 1972.